

Deák Renáta

HIBRID KULTURÁLIS IDENTITÁSOK¹ ÉS FORDÍTÓI STRATÉGIÁK

Mottó:

„A fordítás sohasem nyújtja azt, amit az eredeti szöveg adott. A fordítás az eredetihez képest mindig másodlagos, és a műfordító már eleve vesztes a saját csatájában. Per definitionem alulfizetett, per definitionem agyonhajszolt, ő az, akit a történelem per definitionem nem fog egyrangúnak elismerni, hacsak nem költő maga is, s ugyan miért volna mindig az.”

(Paul de Man *Walter Benjamin A műfordító feladata* című írásáról. Fordította Király Edit)

Az, hogy a fordító feladata kétségbeejtő, sőt megvalósíthatatlan, nem egyedülálló vélemény. Ennek ellenére egyre megkíséreljük a lehetetlent, és ugyan nem vagyunk tévedhetetlenek, mégsem adjuk fel. Hisszük, hogy az igyekezetünk nem felesleges.

Annak tudatában, hogy fordítóként én is hibázom, írásomban két magyar szépirodalmi szöveggel és azok szlovák fordításával foglalkozom: Grendel Lajos *Mátyás király New Hontban* és Hunčík Péter *Határeset* című műveivel. Több kapcsolódási pont is található közöttük: mindkettő Szlovákiában íródott magyar nyelven, és egy-egy dél-szlovákiai kisvároshoz kötődnek.

Grendel Lajos számos regényt és elbeszélést jelentetett meg, amelyek nagy része Karol Wlachovský fordításában szlovákul is olvasható. Szerzőként már a múlt század nyolcvanas éveiben betört a szlovák irodalmi köztudatba. *Odtienené oblomky* című trilógiájáért (Árnyalt töredékek: Éleslövészlet, Galeri, Áttételek) eredeti műnek járó díjban, a fordítás pedig Ján Hollý-díjban részesült. A trilógia szlovák kontextusban szokatlanul nagy visszhangot váltott ki, például a *Romboid*² című folyóirat oldalain is vitát ébresztett, amelyhez talán minden élő irodalomtörténész, -elméletíró és -

kritikus ideológiai irányultságra való tekintet nélkül – pontosabban függetlenül attól, mennyire volt meggyőződve róla, a szocialista realizmus a progresszív irodalom egyedüli járható útja – hozzászólt. A vita elemzése a szlovák irodalmi közeg aktuális helyzetéről is sokat elárulna.

Az egységes pozitív visszhang azt is bizonyítja, hogy a mű a korszellemnek megfelelően fordítódott, az eljárás átjárható kommunikációs csatornákra talált, miközben a próza minőségi szempontból új lehetőségei számára nyílt út, ez pedig ösztönzőleg hatott a befogadói közegre.

Ezzel szemben a *Határeset* a szerző első szépirodalmi műve, Hunčík Péter ugyanis pszichiáterként irodalmon kívüli konfliktusok megoldásával foglalkozik.

A *Mátyás király New Hontban* 2005-ben, a *Határeset* 2011-ben jelent meg szlovák nyelven. Viszonylag kis időbeli különbség van tehát köztük, ezért a korszakot mai és vélhetően majd egy távolabbi nézőpontból is azonosnak tekinthetjük.

A Grendel-regény az 1989 utáni szlovákiai társadalmi változásokra világít rá. A szerző egy fiktív kisváros (New Hont) lakosainak sorsát kísérli figyelemmel, akik hétköznapi problémákkal szembesülnek a megváltozott társadalmi helyzetben, közben leleplezik saját kicsiségüket és a mindennapok kicsinyességét. Ebben a szövegben erősödik Grendel satirikus hangja. A Hont területén található kisváros, akárcsak az író egyéb műveiben, az üresség víziójává válik, tele múlt és jövő nélküli, komplexusoktól szenvedő szereplőkkel.

Hunčík regénye ugyancsak egy dél-szlovákiai kisváros lakóival kapcsolatos mikrotörténetek százaiból tevődik össze. A kisfiúk prizmáján átszűrt narráció a XX. századi történelem groteszk képét mutatja a kisvárosi élet és a párhuzamos történelem fantáziaképei által. A multietnicitás, a multikulturalitás, valamint a vallási és ideológiai alapú különbözőség bonyolult keverékként van jelen a szövegben (Miroslav Petříček)³.

Közös a két regény környezete, multietnikus közege, továbbá a kis szereplők kapcsolatainak tematizálása a társadalmi változásokkal és a történelemmel együtt.

Grendel műve esetében olyan fordítással van dolgunk, amely a tapasztalt író és „udvari” fordítója együttműködésének eredménye, míg Hunčík regénye szépírói bemutatkozás, szlovák változata pedig ugyan egy megszokott fordítópáros, Magda Takáčová és Marta Ličková munkája, ám azt is el kell mondani, hogy ők korábban inkább orosz és német szövegek szlovák nyelvre történő átültetése kapcsán számítottak tapasztaltaknak.

Mind Grendel, mind Hunčík műve tehát a soknemzetiségű régió, a dél-szlovákiai kisváros etnikai identitása problematikus értelmezésének szellemében, a közép-európai térben keletkezett, ennek eredménye.

Mit jelent ez a fordítás szempontjából? Hunčík regénye esetében a multietnicitás explicit módon tematizálódik. Az eredeti szövegben a magyar fonetika szerint átírt szlovák mondatokat figyelhetünk meg, továbbá megtaláljuk benne a csehszlovák szocialista valóság nyomait (pionírok, szvezákok, szlovák vállalatok és termékek nevei: pl. Strojstav, Becherovka stb.), csakúgy, mint a szereplők szlovák vagy cseh vezeték- és keresztnéveit (Grbavý, Nemčák, Franta, Pivarč stb. hangosan olvassák Jókait, Petőfit, Kollárt és Hviezdoslavot).

Grendel is tudatosan és explicit módon támaszkodik a szlovák kultúra kontextusára. Utal történelmének jelképeire, alakjaira, valamint a szereplők és a környezet hibrid identitására (Jánošík, Slánsky, Novobuv, Aranyfácán-Zlatý bažant, a szlovák–magyar kétnyelvűség tematizálása, Pozsony mint az 1989 utáni szlovákiai társadalmi–politikai változások helyszíne stb.). A szerző a szöveg egyenrangú motívumaiként dolgozik velük, nem emeli ki őket, de nem is szorítja a háttérbe. A szlovák identitás szintén a szereplők (Miso, Lipták, Bajza, Sirotko, Terpitko, Kopecký) és a környezet (Mariánské Lázně, Praha, Krupina, Žitný ostrov stb.) megnevezése által van jelen a regényben.

Grendel és Hunčík szerzői gesztusai fontosak és egyértelműek. Többé-kevésbé a szöveg multietnikus közegére és hibrid identitására reflektálnak. Nem az egymástól elválasztott, távoli kultúrákat jelenítik meg azok különbözőségében: hibrid identitásuk lényege egy olyan régió jegyeinek ábrázolása, amely alapjaiban, tehát történetileg multikulturális és multietnikus.

Kulturális identitás és fordítás

Armando Gnisci arra figyelmeztet, hogy a „fordító feladata a kultúrák között helyezkedik el, és a kultúrák és egyének közti örömteli kommunikációt kellene kiváltania (...) A fordítás két irodalmi világ találkozásaként értelmezhető, amelyen belül a különbségek kölcsönös párbeszédének kellene interpretálódnia”⁴. Örök kérdés, hogyan viszonyuljon a fordító konkrét feladatok megoldásakor a különbségek és hasonlóságok közti kommunikációhoz. Leginkább azon irodalmak kapcsolatai esetén problematikus a kettő viszonya, amelyeknek közös, történelmileg meghatározott multikulturális tradíciói vannak, ezek pedig kétségbe vonják a kulturális identitás-

hoz való etnikailag egyoldalú megközelítés helyénvalóságát, egyúttal megkérdőjelezi a kulturális identitások határainak átjárhatóságát.

Karol Wlachovský fordító a szlovák kiadáshoz csatolt utószavában ír az általa alkalmazott stratégiáról. Szerinte a célszöveg „megkövetelte az olyan fordítói eljárások fokozott használatát (szubsztitúció, addíció), amelyek garantálják a stílus- és jelentésbeli ekvivalenciát, asszociativitást, de leginkább a közös múltban és hagyományokban gyökerező *magyar és szlovák kétlakiséget*”. Hogyan alkalmazza ezt a stratégiát a fordító a szövegben?

A legnagyobb kihívást talán az az anekdota jelenthette, amely a magyar vezetéknevek abszurd ideologizálásán alapul: Varga, Tóth, Rácz, Fekete, Fehér, Barna, Vörös (Veres), Hajós stb. Ezek olyan gyakori magyar vezetéknevek, amelyek szlovák kontextusban is előfordulnak a közös múltba való utalásként. Nem volt egyszerű feladat a régió multiethnikus identitásába mélyen beleivódott nyelvi játékok érzékeltetése a szlovák változatban.

Wlachovský a vezetékneveket szlovákra fordította, itt pedig, úgy gondolom, az jelenti a problémát, hogy Szlovákiában ezek magyar verziója sokkal elterjedtebb, mint szó szerinti szlovák változatuk: Švec, Biely, Čierny, Hnedý, Červený, Hutník vagy Lodivod. Kérdéses, nem lenne-e hatékonyabb egy olyan koncepció, amely számol a hibriditással, így a szlovák szövegbe beleférnének a magyar vezetéknevek. Megtartásukkal (csak a Tóthot tartotta meg a fordítás) talán megmaradt volna a szöveg természetes humora az élő, irodalmon kívüli háttérrel és kontextussal párbeszédet folytatva, igaz, valószínűleg annak árán, hogy az eredeti szövegnek ehhez alkalmazkodnia kellett volna a szerző változtatásai által.

Más helyeken is bekerül a szlovák kontextus a fordításba (Chalupka *Smrť Jánošíkova* című műve; Mišo Šiler Pozsonyból, nem Budapestről menekült el; Petőfi *Anyám tyúkjának* szlovák címe – ezzel törlődik a magyar kontextus konnotációja, de nem keletkezik új, szlovák sem, mivel az *Anyám tyúkjá* szlovák közegben teljesen ismeretlen; a régi magyar Szentgáli vezetéknev Svätogálskára történő szlovákosítása, ezáltal a vezetéknev elveszíti valódi közegéhez fűződő kapcsolatát; Wlachovský még a szereplők keresztnéveit is fordítja).

Karol Wlachovský tehát úgy értelmezi és valósítja meg Grendel szövegeinek kétlakiségét, hogy megerősíti szlovák etnikai és kulturális identitását, miközben nem minden esetben kötődik a szlovák kontextus működő modelljeihez.

Hunčík Péter *Határesetének* szlovák változata a fordítói stratégiák szintjén is megőrzi a multietnikus kapcsolatok összetettségét. A neveket nem szlovákosítja: a magyar neveket magyar alakban hagyja, sőt a történelmieket sem írja át. Ezenfelül a magyar nyelvet egyenesen beleviszi a szövegbe (pl.: Dáme még egy runda, šéfko!), közben az etnikai sokszínűség megtartásával fokozza a szöveg autentikusságát.

A fordítói megoldásokra adott pozitív visszhang a recepcióban is megjelenik, amikor az egyik recenzens, Juraj Buzalka kultúrantropológus megjegyzi: „A szöveg pontosan délies, érezni benne a magyart!” Ezzel a véleményel azonosul egy további kritikus, Magdaléna Bystrzak is.

A magyar nyelv és a magyar kulturális identitás elemeinek jelenlétére vonatkozó pozitív értékelést egy új gesztusnak tekintem a szlovák irodalmi-kulturális közegben.

Libuša Vajdová szerint: „Az, amiről az idegen nyelvű irodalmak befogadási módja tanúskodik, amiről a fordításokban különböző irányultságok és az azokra adott különböző visszhangok tesznek bizonyosságot, nem felszínes, hanem a befogadó kultúra belső arca, annak mélységi rétegződése.⁵ Vajdová arra figyelmeztet, hogy az idegen nyelvű irodalom recepciója „fel-fedi a befogadó szlovák közeg belső arcát.” A mű kiválasztása, a fordítás poétikája, kritikája, az adott idegen kultúráról alkotott teljes kép Vajdová szerint a szlovák kultúráról árulkodik, gyakran a nem tudatos hajlamokról is, ezért a fordítások kitűnő anyagot jelentenek a befogadói közeg jellegének tanulmányozásához. Az, hogy mi hogyan fordítódik, attól függ, milyen a hagyománya a befogadott irodalomnak és kultúrának a befogadó közegben.⁶

Az említett két magyar regény szlovák változatában az eredeti többetnikussága két különböző módszerrel jelenítődik meg: Grendel szövegének fordítása esetében a szlovák valóság megerősítéséről beszélhetünk, Hunčík szövegében pedig a multietnikus hagyomány megtartásáról.

Az utóbbi fordítóstratégia-típus adekvátságát néhány új szlovák irodalmi szöveg is legitimálja. A magyar nyelv a szlovák eredetiben többek közt Ivana Dobrákovová, Zuska Kepplová, Veronika Šikulová, Pavol Rankov és más szerzők műveiben tűnik fel. Úgy gondolom, ez összefügg Szlovákia multietnikus identitásának tudatos tematizálásával. Šikulovánál (*Miesta v sieti*)⁷ és Peter Balkónál (*Vtedy v Lošonci*) a magyar kifejezések a szöveg kulisszáinak részét képezik: nem a szlovák–magyar kapcsolatokkal foglalkoznak, sem a szlovákiai magyar etnikum életével, hanem azokat a hiteles közeg megragadása érdekében elfogadják.

A fordítói stratégiák keletkezési idejük történelmi-kulturális háttérnek tudatosításával jönnek létre. Az eredeti irodalommal szoros kapcsolatban állnak. Kérdéses azonban, hogy az egyre szélesebben értelmezett szlovák multietnikus vagy hibrid identitás nem igényli-e a fordítói stratégiák átértékelését, leginkább azon nyelvekkel kapcsolatban, amelyekkel Szlovákia kulturális közösségeket alakított ki.

PASZMÁR LÍVIA fordítása

JEGYZETEK

¹ Homi K. Bhabha fogalma

² *Romboid* 1986/11.

³ <http://kultura.sme.sk/c/6135981/chemia-nasej-strednej-euroopy.htm>

⁴ Gnisci, A.: Porovnávacía literatúra ako disciplína vzájomnosti. In: *Slovak Review*, 3, 1994, 4/2, 176–183.

⁵ Vajdová, L.: Život prekladu v čase. In: *Sedem životov prekladu*, VEDA 2009, 84.

⁶ Vajdová, L.: Život prekladu v čase. 98.

⁷ Az identitásról Veronika Šikulová említett regényében itt olvashatunk: Görözdi, J.: Két kultúrában – vice versa. Magyar–szlovák és szlovák–magyar átmenetek Závada Pál *Jadvíga párnája* és Veronika Šikulová *Menettér* c. regényeiben és fordításaikban. In: *Átmenetdiskurzusok. Irodalom- és kultúrtörténeti tanulmányok*. RHT Kiadó–Erdélyi Múzeum Egyesület, Bukarest–Kolozsvár–Sepsiszentgyörgy, 2015, 19–31.